

Я.Р. Самуйлік (Брэст)

ГАВОРКА ВЁСКИ ДЗІВІН КОБРЫНСКАГА РАЁНА

Вёска Дзівін – цэнтр аднайменнага сельсавета – размешчана за 33 км на паўднёвы ўсход ад раённага цэнтра г. Кобрына. Першае ўпамінанне пра паселішча адносіцца да 1466 г. У 2005 г. тут налічвалася 1460 гаспадарак і 3532 жыхары [1, 139–141].

Для запісу дыялектнага матэрыялу намі была выкарыстана “Праграма Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Лексіка. Марфалогія”, якая налічвае 117 пытанняў, з якіх 17 прысвечаны вакалізму, 21 – кансанантызму, 32 – марфалогіі, 47 – лексіцы, а таксама т. зв. “Вялікая праграма. Як у вас гавораць?”, што налічвае 230 асноўных лексіка-семантычных і лексічных пытанняў [2].

Дыялектны матэрыял быў запісаны ў 2008 г. ад жыхаркі в. Дзівін (мясц. назва: *Дыв’ін, Дывын*; жыхары: *дыв’інцы, дывынцы*) Свідунавіч Святланы Андрэеўны, 1942 г. нараджэння, адукацыя – 10 класаў беларускай школы. Разгледзім асноўныя фанетычныя, марфалагічныя асаблівасці, а таксама шэраг адметных лексем даследуемай гаворкі.

Вывучаемай гаворцы характэрны пяць галосных фанем [а], [е], [о], [ы(і)], [у]. Найперш адзначым такую адметнасць гаворкі, як вымаўленне гук [у] на месцы спрадвечнага *о* ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных, т.зв. у к а н н е: *дуро́га, куро́ва, гулува́, мулуко́* і г.д. Аднак у канцавым адкрытым складзе гістарычны *о* захоўваецца: *с’іно, дэ́рво, са́ло, жэ́то, лі́то, вы́со́ко* і інш. [3, с. 151].

Адна з найбольш значных і паказальных асаблівасцей націскага вакалізму дадзенай гаворкі – гэта рэалізацыя галоснага [е], што ўжываецца на месцы этымалагічнага *ы* ў націскных складах пасля цвёрдых губных зычных: *грыбе́, ве́п’іў, пуме́йу, пел, бек, меш, ве́сыпав, хлы́ве*, але *мы, в’і́ме* ‘вы’. Гук [е] зафіксаваны таксама на месцы спрадвечнага *і* ў націскных і паслянаціскных складах пасля цвёрдых губных і прэдняязычных: *рубё́те, ме́ска, лувё́те, худё́те, кусё́те, нё́нка, ле́па, худё́ле, лё́те, кулё́*. Аднак у пераднаціскных складах на месцы галосных [ы], [і] у падобных умовах выступае гук [ы]: *высо́ко, пыса́те, забыра́те, зыма́*. Паслядоўна рэалізуецца галосны [е] у націскай пазіцыі на месцы этымалагічнага *ы* ў наступных лексемах: *сен, ре́ба, ву́ле*.

Яркай і істотнай адметнасцю гэтай гаворкі з’яўляецца ўжыванне гук [ы], які адзначаны на месцы спрадвечнага *о* ў так званых новых закрытых складах пад націскам (*ныс, стыл, вын, был’ш, кын’*, але *в’ін, п’і́дыш, коро́нка*); на месцы гістарычных *е, ё* ў першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных (*быда́, высна́, мышо́к, выдро́, пысо́к*); на месцы этымалагічных *е (ь)* пасля спрадвечных *с, з, т, н, д* (*сылó, зымл’а́, тыпéр, нымá, дын’о́к*).

Вельмі выразная і адрозная фанетычная асаблівасць разглядаемай гаворкі – гэта вымаўленне галоснага [l] у адпаведнасці з гістарычнымі *ѣ* і *о* ў складах пад націскам: *л'іс, с'іно, сн'іг, в'іт'ор, л'іс, л'іто, в'ін, л'ійдыш*, але *ныс, стыл, вын, был'ш, кын'*.

Яшчэ адной з найбольш значных прыкмет даследуемай гаворкі з'яўляецца наяўнасць гука [a] на месцы этымалагічнага *ѣ* ў пераднаціскных і паслянаціскных складах у словах тыпу *вз'ала, зл'аканс'а, пам'ац'*, але *зайіц*.

Характарызуюцца вывучаемая гаворка таксама ўжываннем галосных [y], [o] на месцы паслянаціскага спрадвечнага *ѣ* ў лексемах *веч'ур, веч'ор, беруг*, а таксама захаванне адпаведнага гістарычнага гука ў націскавой пазіцыі ў лексемах *далеко, увес, мед*.

Найбольш яркая і паказальная асаблівасць сістэмы кансанантызму дадзенай гаворкі – гэта вымаўленне цвёрдых губных і спрадвечных *с, з, т, н, д, л* адпаведна перад гістарычнымі *ѣ, ъ, і, ь* (*беруг, веч'ур, ду мыне, першыі, быда, высна, мышок, выдро, пысок, робете, меска, пысате, лувете, забырате, худете, кусете, зыма, невка, сыло, зымл'а, тыпер, ныма, дын'ок, поле, але, лед'ве, лепа, худеле, лете, куле*), а таксама губных, пярэднеязычных і заднеязычных перад этымалагічным *о* ў т. зв. новых закрытых складах пад націскам (*ныс, стыл, вын, был'ш, кын'*, але *в'ін, л'ійдыш*), пярэднеязычных і заднеязычных перад канчаткам *-ыв* у назоўніках жаночага роду множнага ліку роднага склону: *хатыі, стрыхыі*.

Адметнасцю гэтай гаворкі з'яўляецца рэалізацыя зычных [d], [m] у розных умовах. Цвёрдыя адпаведныя гукі ўжываюцца перад спрадвечнымі *ѣ, і* (*ден', тыпер, тэх, ходете*). Гістарычна мяккія [d'], [m'] захаваліся перад этымалагічным *ѣ* (*д'ід, т'ін'*), а таксама на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку (*вын ходыт', носьт', вунэ ход'ат', нос'ат'*).

У спалучэннях *гы, кы, хы*, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, і ў пазіцыі перад галосным [e] у прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку заднеязычныя захаваліся цвёрдымі: *дывгый, куроткый, тонкий, дывге, тэхе*, але *тэх'ій*.

Спрадвечныя мяккія *р, ж, ш, ч* у разглядаемай гаворцы паслядоўна зацвярдзелі: *рычка, грэх, пурызав, пурадок, град, жар, жето, на мыжы, шапка, воце, рукавечка* і інш. Аднак гістарычны мяккі *ц* вымаўляецца як цвёрды і мяккі гук: *цеп, хлопце, цацка, мулудец'а, вулиц'а*.

Зычны [v], які паходзіць з *в, л* (*в < в, л*), у даследуемай гаворцы рэалізуецца ў губна-зубны [v]: *вёсылав, високо, веп'ій, в'іте, вуле, высна, выдро, курова, гулува, лувете, лавка, купев, довгый* і інш. Тыповы ён і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: *вз'ала, встрет'ітыс'а* і інш.

Адметнай і яркай асаблівасцю вывучаемай гаворкі з'яўляецца тое, што ў канцавым становішчы звонкія зычныя вымаўляюцца даволі выразна: *выз, ныж, го́луд*. Аднак ў сярэдзіне слова звонкія зычныя перад глухімі ў адных словах захаваліся (*ны́жка гу́бка*), у другіх – адбылася асіміляцыя па глухасці: *ка́ска*.

Яшчэ адна істотная адметнасць дадзенай гаворкі – гэта фанетычнае падаўжэнне зычных у інтэрвакальным становішчы на месцы этымалагічнага спалучэння “мяккі зычны + Ъ””: *з’і́л’л’е, нас’і́н’н’е*.

І нарэшце, асаблівасцю гэтай гаворкі з’яўляецца пашырэнне пратэтычнага [v] або яго адсутнасць перад лабіялізаванымі галоснымі [o], [y]: *во́сын’, во́че, ву́лиц’а, о́зыро, уну́ча, урэ́те* ‘араць’, але *го́стры*.

Характарызуецца разглядаемая гаворка і сваімі граматычнымі адметнасцямі.

Назоўнікі мужчынскага роду адзіночнага ліку другога скланення з мяккай і зацвярдзелай асновай у творным склоне адзначаны з канчаткам -ом (-ем): *кон’ом, нужо́м, йайце́м*.

Назоўнікам жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланення з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне характэрны канчаткі -е, -ы, -і: *на двурэ́, на мыжы́, на кунц’і́*.

Назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланення з цвёрдай і мяккай асновай ў месным склоне зафіксаваны з канчаткам -е: *в хате́, в л’ісе́, в полі́, в носе́*.

Формы клічнага склону агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку пашыраны з канчаткамі -о (-е), -у: *ма́мо, ба́бо, ма́те, Вал’у́, Над’у́, Ма́н’у*.

Назоўнікі жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне ўжываюцца з канчаткам -ыч або нулявым канчаткам (∅): *ныма́ хаты́ч, стрыхы́ч, баб, ду́рог*.

Назоўнікам мужчынскага роду множнага ліку другога скланення ў давальным склоне ўласцівы канчаткі -ом, -ам: *л’уд’о́м, кун’а́м*.

У творным склоне назоўнік *грудзі́* вымаўляецца з канчаткам -ме: *буле́т’ пуд груд’ме́*.

У назоўным склоне мужчынскага роду адзіночнага ліку прыметнікі ў становішчы пад націскам маюць канчатак -ей, не пад націскам – -ый: *нуве́й, мулуде́й, старе́й, мале́й, до́брый, хуро́шый*.

Яркая і паказальная асаблівасць прыметнікаў даследуемай гаворкі – гэта т.зв. “сцягнутыя” аднаскладовыя ненаціскныя канчаткі -а, -е або поўныя двухскладовыя націскныя канчаткі -а́а, -о́е ў назоўным склоне адзіночнага ліку жаночага і ніякага роду: *до́бра, суло́дке, хуро́ше, мулуда́а, стара́а, нуво́е, муладо́е* і інш.

Асабова-ўказальныя займеннікі трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку ў вивучаемай гаворцы адзначаны з наступнымі фанематычнымі варыянтамі: *вын, v'in, вуна, вуно, вуны*. Уласна-асабоваму займенніку другой асобы множнага ліку характэрна форма *v'ite*. Азначальны займеннік *усе* ў выразе *жала жыта з усімі* зафіксаваны ў наступнай форме: *жэла жэто з вс'іме*.

Дзеясловы першага і другога спражэння ў трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку пашыраны з канчаткамі *-е, -ыт', -ут', -ат'*: *вын ідэ, нысэ, ходыт', носьт', вунэ ідут', нысут', ход'ат', нос'ат'* і інш.

Зваротныя дзеясловы ўжываюцца з постфіксамі *-с', -с'а*: *умына́тыс', бра́тыс', робе́тыс'а, зва́тыс'а, бойус', купа́йус', бойавс'а, купа́вс'а, шос' зробе́лос'*.

Адрозніваецца дадзеная гаворка і тым, што ў аснове інфінітыва і ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу дзеясловаў заднеязычны [к] чаргуецца з шыпячым [ч]: *пы́чэ, сы́чэ, пы́чут', сы́чут'*. Аднак у падобных граматычных умовах адпаведна зычны [з] аднаўляецца і чаргуецца з шыпячым [ж]: *стрэ́гчэ, стры́жут'*.

Разгледзім яшчэ шэраг найбольш значных і паказальных адметнасцей гэтай гаворкі. Інфінітыў *расказваць* характарызуецца наступным фанематычным варыянтам: *руска́зувате*. У трэцяй асобе адзіночнага ліку зваротнаму дзеяслову *смяецца* ўласціва спецыфічная форма, якая таксама залежыць ад фанематычнай асаблівасці разглядаемай гаворкі: *смы́йе́тц'а*.

Характарызуецца даследуемая гаворка і сваім адметным слоўнікам: *бал'асе* 'бэлька', *буруну́ате*, *вулуче́те* 'баранаваць', *бўс'ко, бусын', бўсен'* 'бусел', *уўблако, ўблако, пухма́рок* 'воблака', *вечу́вке* 'мякаць унутры гарбуза', *глёнка* 'вапна', *гле́чык* 'гліняны збан з вузкай шыйкай', *го́йданка* 'арэлі', *горе́х* – *выле́кый загын* 'загон, вялікі ўчастак зямлі, поля', *грыбе́ во́вчэ, увё́чэ, жа́бске* 'неядомыя грыбы', *друбе́не* 'драбіны (прыстаўная лясвіца)', *дуло́н* 'далонь', *дысно́, дысна́* 'дзясна', *йе́жык* 'вожык', *журахле́не* 'журавіны', *загра́не* 'аплодненае яйцо', *за́тувка* 'здор (нутранае свіное сала)', *зыле́пухе* 'недаспелыя плады', *клу́ня* 'гумно', *кл'укоче* 'клякоча (пра бусла)', *ко́нык* 'страказа', *красногуло́выц'*, *красн'ук* 'падасінавік', *кру́мкаейут* 'жабы квакаюць ("размова" жаб у цёплы летні дзень)', *кубаса́* 'каўбаса', *кубло́* 'гняздо (у птушак)', *кузл'акé*, *сйідо́бне грыбе́* 'ядомыя грыбы', *куз'авке* "казяўка, кузурка (усякае маленькае, дробнае насякомае)', *кул'ада, руздво́* 'каляда, каляды', *кумыр, взвы́сте* 'каўнер у кажусе', *куро́ва гы́ткайа, шкудлё́ва* 'шкадлівая карова', *куро́ста* 'кастрыца (адходы лёну і канапель, якія атрымліваюцца пасля перацірання і трапання)', *куц'уба, кучы́ргэ, качарга́, куц'убнык*

'месца каля печы, дзе стаяць качэргі', *кын' вларты* 'конь наравісты', *лагвыц'а* 'кубел (дзежка з вушкамі і векам для захоўвання прадуктаў і рэчаў)', *ласыце* 'узоры ад марозу на акне', *мыдн'ід* 'мядзведзь', *мыднёдыне*, *ужёне* 'ажыны', *м'асо худэ* 'нятлуштае смачнае мяса', *на просуне*, *увсоне колус* 'колас на просе і аўсе (суквецце гэтых злакаў)', *напручкэ* 'прама, наўпрост', *наруччэ* 'бярэмя', *ныхайны*, *ныхл'уйа* 'неахайны (чалавек)', *отос* 'атосы (драцяныя з жалезных пругоў або раменныя цяжы, што ідуць ад верхняга канца аглоблі да загваздки', *паз'урэ* 'ногці, пазногці', *пл'ім'ан'ік* 'пляменнік', *пл'ім'ан'іца* 'пляменніца', *правёныі грыб* 'баравік', *пралоі* 'лівень', *прач* 'апалонік (хвастатая лічынка жабы)', *пташка* 'птушка', *пугурок* 'мясцовасць, "прамежжавая" паміж балотам і грудом', *пудлога*, *пумыст* 'падлога', *пустулэ* 'пасталы, лапці', *путыруха* 'буйныя адходы пры ачыстцы абмалочанага збожжа', *пычурке* 'шампіньён', *рабук* 'верабей', *радно* 'палатняная коўдра', *рыпеха* 'аёр (расліна з доўгім мечпадобным лісцем і тоўстым паўзучым карэнішчам, якая мае своеасаблівы востры пах)', *свёне* 'свінні', *с'іннык* 'матрац, набіты сенам, саломай', *слын*, *стулец* 'услон', *сонечко* 'сонейка', *спывате* 'спяваць', *стэжур* 'месца, дзе стаяў стажок', *субакуйю* *ц'іковате* 'цкаваць сабакам', *сусна*, *хвуйіна* 'хвоя', *сыруйіга* 'сыраежка', *сётнык* 'сітняк (сітнік)', балотніца (расліна з гладкімі бязлістымі трубчастымі сцяблінкамі, якая расце на балоцістых месцах)', *тукмачы* 'таўчоная бульба (страва)', *тыт'ун*, *тут'ун* 'тытунь, тытун', *тёмно*, *пону́че* 'цёмна', *тёртка* 'тарка (прадмет кухоннага ўжытку для раздраблення, расцірання, напрыклад, бульбы)', *уб'ід*, *пулудын'* 'абед', *узд'ёчка* 'аброць', *ул'шэна* 'вольха, алешына', *ура́те* 'араты, аратай', *фартух* *запаразате* 'надзець і завязаць фартух', *хулуде́ц*, *квашалне* 'халадзец, квашаніна', *цыбу́лнык* 'лісце цыбулі', *чабрёц* 'чабор', *чырыз мыст* 'цераз мост', *шкарл'упа* 'шкарлупіна, цвёрдая абалонка яйца', *шчав'іух* 'шчаўе', *шчын'ётэ* 'ачышчаць абмалочанае збожжа'; *йушка*, *бул'он* 'бульбяны суп, звычайна засквараны салам' [4: 5; 6].

Літаратура

1. Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя. Т. 4, кн. 2. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2007. – 608 с.: іл.
2. Самуйлік, Я.Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся (рукапіс) / Я.Р. Самуйлік. – 219 с.
3. Крывіцкі, А.А. Дыялекталогія беларускай мовы / А.А. Крывіцкі. – Мінск: Выш. шк., 2003. – 294 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / склад.: М.Р. Суднік, М.Н. Крыўко (рэдактары) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1996. – 783 с.

-
5. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / склад.: М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч (рэдактары) [і інш.]; нав. рэд.: Ф.Д. Клімчук, Я.М. Рамановіч, І.Я. Яшкін, А.І. Чабярук, Т.М. Трухан, В.М. Курцова. – Мінск, 1993–1998. – 5 т.
 6. Раслінны свет : тэматычны слоўнік / склад. В. Дз. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 655 с.